

JAKAB HARSÁNYI-NAGY'IN LATİN HARFLERİYLE YAZILMIŞ TÜRKÇE METİNLERİ

G. HAZAI

Türk dili tarihi araştırmalarında en büyük güçlük elimizdeki kaynakların kendine özgü niteliklerinden doğmaktadır. Çünkü Arap ve Fars etkisi altında kalan edebî dil yadigârları, Türkçe formların gelişme sürecini çok kere bir sis perdesi altında bırakmakta, öte yandan ise Arap yazısı, fonetik tarihi araştırmalarını ve özellikle de morfonolojik sistemin omurgasını teşkil eden sesli uyumundaki gelişmeyi tarihsel açıdan tümüyle gözden geçirmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Araştırmalarda karşılaşılan bu güçlükler, kaynakların titizlikle incelenmesiyle, eldeki muazzam yadigâr materyalinin lingüistik gereğince ayırıp seçilmesiyle giderilebilir. Fonetik sorunlarının çözümünü ise, şimdiye kadar yapılan araştırmaların da doğruladığı gibi, transkripsiyonlu metinlerin açıklanmasından ve düzenli olarak işlenmesinden bekleyebiliriz. Arap yazılı yadigârların ilk başta sentaks ve morfoloji sorunlarının aydınlatılmasında, transkripsiyonlu metinlerin ise fonetik sorunlarının aydınlatılmasında önemli bir rol oynadıkları da açıktır.

Arap yazılı yadigârlar incelenirken başlıca ilgi, en eski yüzyıllara, yani Eski Osmanlı devrinin yadigârlarına gösterildi. Genel türkoloji gerekleri ile mukayeseli dil tarihi araştırmalarının hareket noktaları da araştırmalara bu yönü verdi.

Tarihî mukayese sorunlarının çözümü için materyel arayan araştırmacılar, daha sonraki yüzyıllardan kalan Arap-Fars dilleri etkisinin sınırsız ölçüde güçlendiğini yansıtan ve Türk niteliğini hemen hemen tamamıyla örten yadigârlardan haklı olarak uzaklaştırdılar. Onun için, elimizde bulunan az sayıdaki incelemelere dayandığımızda, aslında ancak en eski Türk dili yadigârları devrine en yakın düşen XIII-XIV. yüzyılların dili üzerine güvenilir bir fikir edinebiliyoruz. Daha sonraki yüzyılların dilini ise o nispette daha az tanıyoruz. Bu yüzyıllardan kalma Arapça-Farsça etkisi altında bulunan dil yadigârları, o devrin dil durumunu gerektiği gibi yansıtmamaktadır. Bunlar daha çok konuşma diline yabancılaşmış ve kendi devirlerinde de ancak kül-

türlü çevrelerin edebî ihtiyaçlarını karşılamış metinler olarak değerlendirilebilir. XVI-XIX. yüzyılları kapsayan dönemin Arap harfleriyle yazılmış dil yadigârlarının bilimsel araştırmalara hemen hemen hiç konu olmaması bir rastlantı değildir.

Son zamanlarda, yabancı harflerle kaleme alınmış transkripsiyonlara gittikçe daha çok ilgi gösterilmekte ve dil tarihi araştırmalarına bunların olağanüstü değerli yardımı olmaktadır. Gerçi daha bütün olanaklardan yararlanmış olduğumuzu söyleyemeyiz. Fakat bu yadigârların az sayıda olması, elimizdeki metinlerin hacminin sınırlı bulunması, bu araştırmalara da objektif bir sınır çizmektedir. Bu kaynakların değerlendirilmesinin de kendine göre birtakım sorunları vardır. Nitekim bunların eleştirilmesi sırasında objektif dil durumunu yansıtan veya transliterasyona dayanan görüntülerin birbirinden ayrılması, hiç de küçümsenmeyecek güçlükler doğurmaktadır.

Kaynak materyellerinin yukarıda belirtilen başkalıkları ve problematiği, araştırmaların gelişmesine etki yapmıştır. Türkiye'deki araştırmacıların ilk başta orada bulunabilen Arap yazılı yadigârlara ve yabancı araştırmacıların ise transkripsiyonlu metinlere ilgi göstermelerinden doğan objektif koşullar, belirli bir metodik başkalığını da beraberinde getirmiştir. Her bir yadigâr grubunun araştırmacıları dar çalışma alanının sınırlarını hemen hiç aşmamış, Arap yazılı yadigârları inceleyen araştırmacılar, transkripsiyonlu metinlere çok nadir hallerde baş vurmuşlar ve bu, tersine de böyle olmuştur. Bütün bunların sonucu olarak, araştırmaların belirli bir mozaik niteliği taşıdığı göze çarpmaktadır. Araştırmacılar, dilin gelişmesini bir bütün olarak değerlendirmeyi pek nadir hallerde ele almaktadırlar. Bu gelişmesinin oldukça iyi belirlenen sonuçları, Eski Osmanlı devri ile bugünkü dil durumu arasındaki gelişme dönemlerinin değerlendirilmesinde görülen kararsızlık, organik bağlantıların eksikliğini açıklıkla yansıtmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar, eski ve yeni devir arasındaki sınırı, dört yüzyıllık bir yaklaşımla aramaktadırlar. Türk dilinin "muhafazakâr", "istikrarlı" olduğu hakkındaki belirli sınırlar içinde elbette haklı sayılabilecek— bu genel görüş de her halde buradan ileri gelmiş, nihayet birçok bilimsel teşebbüslerin yanlış metodik hareket noktası olmuştur.

Aktüel bir senteze hazırlanırken, Türk dili tarihi araştırmalarının genel metodüğünü birçok noktada daha da geliştirmek gerekecektir. Bundan önceki araştırmalarda, bazı görüntülerin kaydedilmesiyle yetinilmiş, sistemin bütünü ele almak, ayrı ayrı görüntülerin gelişmesini titizlikle ve sayıca be-

lırtmek için çaba gösterilmemiştir. Linguistik incelemelerinde fonolojiyle başlayan yeni gelişmeler, dil durumu ve gelişmesi ile bağlantılı strüktürel görüşün biçimlenmesi de araştırmalara konu olmamıştır.

Bu metodik verilerin bütünü, araştırmalarda determinasyon yaratmış, Türk dili tarihinin genel sorunlarının ele alınmasını, sistem tarihi bakımından bugün çizilebilecek taslağın gerçekten de çizilmesini geciktirmiş ve bugün de geciktirmektedir.

Başka başka dil dönemleri hakkındaki bilgilerimiz arasında köprü kurup dil gelişmesini bütünüyle gözden geçirmek amacıyla dikkatimizi bugüne dek hiç incelenmemiş olan XVII. yüzyıl diline yönelttik. Buna uygun olarak da Jakab Harsányi-Nagy'm 1672'de yazılmış olan *Colloquia Familiaria Turcico-Latina* adlı eserini ele aldık. Çünkü bu eser, tasarlanan kaynak seleksiyonu için gerekli linguistik koşullarını fazlasıyla sağlamaktadır.

Şimdiye kadar yayımlanmış olan bütün transkripsiyonlu metinlerden çok daha geniş bir hacimde olan bu yadigâr, zamanın dil durumunu gerçekten sadakatla yansıtmaktadır. Bunun yansıttığı dili, Arap yazılı yadigârlardan kısmen bile ortaya çıkaramayız. Bu yadigâr, Arapça ve Farsçanın etkisinden uzak bulunmakta ve pek az ölçüde bir transliterasyon göstermektedir.

Yazarının Macar olması metne ayrı bir değer kazandırmaktadır. Çünkü iki dilin fonoloji sisteminin, ilk başta da seslilerin yaklaşık olarak eşdeğerliği, metinde Macar ve Alman yazımının kullanılması, çağdaş Türkçesinin ses durumunu belirtmesinde yazara elverişli bir temel sağlamıştır.

Metinler geniş hacimde oldukları için, gerek tarihsel fonoloji gerek tarihsel morfonoloji alanında statistik incelemelerin uygulanmasına özellikle elverişlidir.

Bütün bunlara dayanarak, Harsányi-Nagy'm metinlerini önemli, fakat az tanınan bir dil tarihi devrinin belirli aşamasına ışık tutan ve Türk dili tarihinin kilit noktası niteliğini taşıyan yadigâr olarak değerlendirmekte haklı sayılabiliriz.

Soylu bir ailenin çocuğu olan Jakab Harsányi-Nagy 1615'te dünyaya gelmiştir. Öğrenim gördüğü Nagyvárad okulunda teoloji bilimlerinin gereği dışında, Erdel hükümdarı sarayından gelen pratik teşvikler nedeniyle de Doğu dilleri ciddiyetle öğretilmekteydi. Çünkü Erdel beyliği, Osmanlı İmparatorluğuyla ilişkileri yüzünden diplomatik faaliyetler için tercüman yetiştirilmesine büyük önem vermekteydi. Okuldan daha sonraki Erdel hüküm-

darı Mihály Apafi'nin mürebbiliğini yapmış olan Harsányi-Nagy, doğrudan doğruya hükümdar György Rákóczi'nin emri üzerine Doğu dilleriyle ve özellikle Türkçeyle ilgilenmeye başlamıştır.

Okulu bitiren Harsányi-Nagy, Alman ve Belçika üniversitelerinde öğrenimini sürdürmüş ve oradan döndükten sonra Nagyvárad okulunda öğretmen olmuştur. Fakat kilise öğretileriyle ilgili yenilikleri ve uzlaşmazlığı yüzünden Nagyvárad'dan ayrılmak zorunda kalmış ve 1651'de Berlin'e giderek Brandenburg'da Wilhelm Friedrich'in ticaret kâtibi ve diplomatı olmuştur.

Harsányi-Nagy, Erdel beyliğinin işgüderi olarak Türkiye'de, başkentte ve çeşitli şehirlerde 7 yıl kalmıştır. Ölüm yılı kesin olarak bilinmemektedir.

Adı geçen eseri, Brandenburg'un Köln şehrinde *Colloquia Familiaria Turcico-Latina* adı altında 1672 yılında yayımlanmıştır. Erasmus ekolü geleneklerini yansıtan adına göre, bu eser Türkçe-Lâtince mükâleme kitabıdır. Yazara göre amacı, ilgilenenlere günlük Türk dilini tanıtmaktır. Yazar, "okurunu" hayatın her alanına yakınlıktır ve böylelikle de dil çevresinin elden geldiği kadar geniş olmasını sağlamaktadır. Fakat bu istekleriyle, basit bir dil kitabı çerçevesini fazlasıyla aşmakta ve aslında imparatorluk düzeni, durumu ve gelenekleri üzerine çok geniş bilgi vermektedir. Yazarın çeşitli konularda ve dil alanında zengin bilgisini yansıtan bu eser, kendine özgü diyalog biçimiyle okuyucusuna ayrı bir zevk vermektedir.

Şimdi bu metni, tarihsel morfonoloji bakımından, daha yakından da sesli uyumunun belirli bir ortamı için sağladığı verilerin ışığında tanıtmaya çalışacağız. Bu alanda olagelen değişimler, en başta da labial-illabial uyumun teşekkülü, Osmanlı Türkçesinin tarihinde düzen yaratan en karakteristik değişimdir. Bu büyük metnin geniş kelime materyali, sorunlara sayı istatistiği açısından yaklaşmak bakımından en elverişli olanaklar sağlamaktadır.

Türkçe kelimelerin morfonolojik strüktürünü, velar ve palatal ile labial ve illabial uyum kuralları tayin etmektedir. Labial ve illabial uyum, dil yadigarları ile belgelenebilen, yani "gözlerimizin önünde" geçen tarihsel gelişmenin ürünüdür. Türk dili tarihinin metinlerle belgelenmiş olan devrinin en eski aşaması, buna zıt olan durumu açıkça göstermektedir.

Bağlı morfeplerin uyum kurallarını, tarihsel gelişmeyi göz önünde tutarak şöyle özetleyebiliriz:

Uyuma tabi olan bağı morfemleri, bizim için tarihsel hareket noktası saydığımız Eski Osmanlıca devrindeki durumu dikkate alarak başlıca üç sınıfa ayırabiliriz. Birinci sınıfa *a/e*, ikinci sınıfa *ı/i*, üçüncü sınıfa da *u/ü* sesli varyant çiftleriyle görünen morfemler girmektedir. Türkolojide uygulanan morfonoloji sembollerini kullanarak bunlara *E*, *İ* ve *Ü* grupları diyebiliriz. Morfemlerin sınıflara bölünmesi, birincisi ile öbür iki sınıf arasında yeter kesinlikle geçerli olmakla beraber, bazen bir morfemin varyant dizisinin her iki sınıfa girdiğine rastlanmaktadır. Son iki sınıf arasındaki sınırlama ise daha kesin olarak kendini göstermektedir.

Tarihsel gelişme süresince, belirli koşullar altında, 1. (*E*) sınıfa giren morfemlerden birkaçının - bazı hallerde birkaç varyantı aşmamak üzere - 2. (*İ*) sınıfa geçmesi mümkündür. Birleşik işaretlerin kurucu morfemleri kendi sınıflarına bağlılıklarını koruyabilirler ve bunun sonucunda karışık sınıflı işaretler de çıkabilir. Tabii, yukarda sözü geçen sınıf değiştirme olanağı da vardır.

Bazı sınıfların tarihsel gelişmesini şöyle özetleyebiliriz:

1. (*E*) sınıfa giren morfemlerin varyantlarının bağlantısını, velar ve palatal uyum kuralları tayin etmektedir. Bu kurallar yürürlükte iken bazı koşullar altında baş gösteren "bozukluklara" ve sapmalara bütün dil tarihi süresince rastlanmakta, fakat bugünkü konuşma dilinde esas olarak ancak başlı başına bir morfonoloji sistemi meydana getiren yabancı elemanlara münhasır kalmaktadır. Bu sınıfa giren morfemlerin, labial uyuma da tabi olan varyantları teşekkül etmemektedir. Çünkü daha düşük dil durumundaki labial karşılıklarına - *o* ve *ö* - ancak ilk hecede rastlanmaktadır.

2. (*İ*) ve 3. (*Ü*) sınıfa giren varyantların bağlantısını, bilinen tarihsel hareket noktasında sadece velar ve palatal uyum kuralları tayin etmektedir. Fakat bununla aynı zamanda, derece derece labial ve illabial uyumun geçerlik kazandığını, başka bir deyişle, mevcut varyant çiftlerinin yanısıra yeni labial ve illabial varyant çiftlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz.

İ sınıfı: $\iota/i \rightarrow \iota/i + u/\ddot{u} = \iota/u/i/\ddot{u}$

Ü sınıfı: $u/\ddot{u} \rightarrow u/\ddot{u} + \iota/i = u/\iota/\ddot{u}/i$

Yani gelişme, velar ve palatal uyuma tabi olan varyant çiftinden öteye illabial ve labial uyuma da tabi olan dörütlü varyant dizisine doğru ilerlemektedir:

$$(C) \dot{I} (C)^2 \rightarrow (C) \dot{I} (C)^4$$

$$(C) \ddot{U} (C)^2 \rightarrow (C) \ddot{U} (C)^4$$

$(C) \dot{I} (C)^4$ ve $(C) \ddot{U} (C)^4$ ifadelerinin aynı muhtevada olması, aynı zamanda \dot{I} ve \ddot{U} sınıfının birbiriyle kaynaşmasını, elemanlarının yeni bir muhtevayla $\dot{I}_\alpha (= \dot{I} + \ddot{U})$ sınıfında birleşmesini göstermektedir.

İllabilal uyumda değindiğimiz kök-morfemlerin incelediğimiz neticedeki durumunu aşağıdaki çizelge göstermektedir:

	Uyumsuz biçim <i>altın</i>	Geçici biçim <i>alton</i> <i>altion</i>	Uyumlu biçim <i>altın</i>
1. <i>altın</i>	2	10	0
2. <i>balık</i>	4	0	0
3. <i>belirsiz</i>	0	0	3
4. <i>beri</i>	0	0	7
5. <i>çarşı</i>	0	0	5
6. <i>çaşıt</i>	0	0	3
7. <i>çeri</i>	0	0	1
8. <i>değil</i>	0	0	70
9. <i>deli</i>	0	0	1
10. <i>demir</i>	0	0	3
11. <i>devşirmek</i>	0	0	8
12. <i>emir-i ahır</i>	0	2	0
13. <i>estağfurullah</i>	0	0	1
14. <i>fırsat</i>	9	0	0
15. <i>filân</i>	0	0	1
16. <i>getirmek</i>	3	0	2
17. <i>için</i>	56	0	2
18. <i>inci</i>	2	0	0
19. <i>iyi</i>	3	0	1
20. <i>kadın</i>	0	0	2
21. <i>kalın</i>	0	1	0
22. <i>kaşık</i>	1	0	0
23. <i>kendi</i>	0	0	72
24. <i>Kıbrıslı</i>	1	0	0
25. <i>misafir</i>	4	0	0

26. <i>Merci</i>	0	0	1
27. <i>niçin</i>	10	0	0
28. <i>samsuncu</i>	0	1	0
29. <i>sandık</i>	1	0	0
30. <i>yaldızlamak</i>	1	0	0
31. <i>yalınız</i>	1	—	6
32. <i>yardım</i>	3	0	0
33. <i>yarın</i>	4	1	0
34. <i>yastık</i>	1	0	0
35. <i>yıldız</i>	0	0	1
36. <i>zalım</i>	1	0	0
Toplam:	107	15	190

Çeşitli gelişme aşamalarını temsil eden verilerin birbirlerine oranla yüzdesi: % 34,3: % 4,8: % 60,9.

Labial uyumda değindiğimiz kök-morfemlerin incelediğimiz hatıradaki durumunu aşağıdaki çizelge göstermektedir:

	Uyumsuz biçim <i>doğru</i>	Geçici biçim	Uyumlu biçim <i>(doğru)</i>
1. <i>büyük</i>	63	0	0
2. <i>çünkü</i>	12	0	0
3. <i>doğru</i>	12	0	3
4. <i>dokunmak/dokuşmak</i>	0	0	6
5. <i>göndermek</i>	0	0	2
6. <i>göstermek</i>	0	0	2
7. <i>gümüş</i>	3	0	0
8. <i>Gürcü</i>	1	0	0
9. <i>komşu</i>	6	0	0
10. <i>koyun</i>	0	0	1
11. <i>köprü</i>	0	0	7
12. <i>müftü</i>	7	0	0
13. <i>mümkün</i>	2	0	0
14. <i>müşkül</i>	3	0	0
15. <i>öbür</i>	2	0	0
16. <i>okumak</i>	0	0	23

17. <i>orospu</i>	1	0	0
18. <i>ötürü</i>	19	0	0
19. <i>unutmak</i>	0	0	4
Toplam:	131	0	48

Çeşitli gelişme aşamalarını temsil eden verilerin birbirlerine oranla yüzdesi: % 73,1: % 26,9.

Bu iki çizelgede özetlenen veriler dizisinin sayıları, metnimizde temsil edilen dil durumunun henüz labial ve illabial uyum sürecinin sona ermesinden çok uzakta bulunduğunu açıkça göstermektedir. Uyuma tabi olan hecelerde *o*-lu biçimlere rastlanması özellikle dikkate değer. Başka transkripsiyonlu metinlerdeki benzer biçimlerin karşılaştırmalı değerlendirilmesi, ayrıca Orta Anadolu ağızlarının incelenmesi, bu biçimleri geçici nitelikte saymamız gerektiğini doğrulamaktadır. Transkripsiyon hatıralarında *o* ve *ö* ile gösterilen seslerin değeri *ı_o* ve *i_o* olabilir.

E sınıfına giren ve sadece velar ve palatal uyumun geçerli olduğu bağlantılı morfepler dizisinde birçok veri, başka elemanlarla da doğrulanabilecek "uyum bozuklukları" görüntüsüne ışık tutmaktadır. Bu görüntünün sayıca oranlarını aşağıdaki çizelge açıklamaktadır:

	a	b	c	d
	Velar	Palatal	Velar	Palatal
	+	+	+	+
	velar	palatal	palatal	velar
{ <i>DŽE</i> ; <i>ndžE</i> // <i>DŽİ</i> }	2	41	4	0
{(<i>y</i>) <i>E</i> ; <i>ne</i> }	331	341	53	8
{ <i>DE</i> ; <i>ndE</i> }	204	255	33	4
{ <i>DEn</i> ; <i>ndEn</i> }	233	370	26	7
{ <i>ile</i> // <i>yle</i> // <i>le</i> }	0	51	101	0
{ <i>sE</i> }	14	12	1	0
{(<i>y</i>) <i>İndže</i> }	0	9	14	0
{ <i>sen</i> // <i>sĪn</i> }	0	71	22	0
{ <i>sŪn</i> // <i>sen</i> }	0	16	4	0
{ <i>a</i> }	7	0	0	2
{ <i>lEr</i> ; <i>nlar</i> }	627	522	83	25
{ <i>ise</i> // <i>sE</i> }	3	45	48	0
{ <i>iken</i> // <i>ken</i> }	0	2	4	0
Toplam:	1421	1735	393	46

Veriler dizisinin yüzde oranlarını aşağıdaki çizelge göstermektedir:

	a	c	b	d
	Velar	Velar	Palatal	Palatal
	+	+	+	+
	velar	palatal	palatal	palatal
{DŽE; ndžE // DŽİ}	% 33	% 66	% 100	% 0
{(y)E; nE}	% 86	% 14	% 98	% 2
{DE; ndE}	% 86	% 14	% 98.5	% 1.5
{DEn; ndEn}	% 90	% 10	% 98.2	% 1.8
{ile // yle // le}	% 0	% 100	% 100	% 0
{sE}	% 93	% 7	% 100	% 0
{(y) İndže}	% 0	% 100	% 100	% 0
{sen // sĪn}	% 0	% 100	% 100	% 0
{sŪn // sen}	% 0	% 100	% 100	% 0
{a}	% 100	% 0	% 0	% 100
{lEr; nlar}	% 88	% 12	% 95.5	% 4.5
{ise // sE}	% 6	% 94	% 100	% 0
{iken // ken}	% 0	% 100	% 100	% 0
Toplam:	% 78	% 22	% 97	% 3

Veriler dizisinin sayıca yüzdelerle tesbiti, E sınıfına giren bağlantılı morfepler içinde görülen “uyum bozuklukları” görüntüsünün esasında sınırlı ölçüde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Tabiatıyla çizelgemizde yer almayan birçok morfemin sadece düzenli uyum biçiminde görülmeleri de bu sonucu desteklemektedir. Bu demektir ki, “uyum bozukluğu” görüntüsünün ağırlığı, bütün metinde oldukça küçük sayılabilir.

İ sınıfına giren, yani labial uyuma katılan morfeplerin durumunu aşağıdaki çizelge göstermektedir:

	Uyumsuz		Geçici	Uyumlu
	biçim		biçim	biçim
{lĪK}	4	% 12	30	% 88
{DŽĪ}	21	% 100	0	% 0
{džĪlayı; ndžĪlayı}	7	% 100	0	% 0
{(Ī) ndžĪ}	6	% 100	0	% 0
{(s)Ī // (s)Ī̄}	95	% 87	14	% 13
{(y)Ī; nĪ}	43	% 100	0	% 0

{(E)š // (İ)š}	0	% 0	17	% 100
{(İ)n}	0	% 0	58	% 100
{(İ)l}	0	% 0	25	% 100
{mıš // meš}	23	% 100	0	% 0
{(E)yür // (İ)yÛr}	1	% 100	0	% 0
{mİš}	61	% 100	0	% 0
{(y)E // (y)İ // y // ø}	1	% 100	0	% 0
{(y) İndže}	2	% 100	0	% 0
{(y)İš}	2	% 66	1	% 33
{(y) İdzİ // dzİ}	3	% 100	0	% 0
{İ}	26	% 100	0	% 0
{İ}	8	% 53	7	% 47
{İndÛ}	0	% 0	1	% 100
{mİ}	18	% 100	0	% 0

Toplam: 321 ≈ % 67.8 153 ≈ % 32.2

U sınıfına giren, yani illabial uyuma katılan morfemlerin durumunu aşağıdaki çizelge göstermektedir:

	Uyumsuz biçim	Geçici biçim		Uyumlu biçim
{IÛ}	10	% 8	121	% 92
{sÛz}	0	% 0	46	% 100
{DŽÛK}	0	% 0	7	% 100
{ErÛ // Er}	0	% 0	9	% 100
{(Û)m}	67	% 75	22	% 25
{(Û)n}	29	% 83	6	% 17
<(Û)müz>: {(Û)m}	11	% 18	50	% 82
{Ûz}	70	% 100	0	% 0
<(Û)nüz>: {(Û)n}	15	% 23	51	% 77
{Ûz}	58	% 90.6	6	% 9.4
{(n)Ûn; Ûm}	408	% 99.8	1	% 0.2
{Er / Ûr}	0	% 0	2	% 100
{DÛr}	4	% 5.5	68	% 94.5
{mElÛ}	0	% 0	7	% 100
{(E)r / (Û)r // ø}	130	% 64	73	% 36
{(E)yÛr // (İ)yÛr}	29	% 100	0	% 0

{(E)r / (Ü)r}	17	% 56.7	13	% 43.3
{DÜK // dek}	6	% 5.8	97	% 94.2
{(y)Üp // (y)Üb}	141	% 100	0	% 0
{(y)ElÜ}	0	% 0	1	% 100
{(Ü)m // n; (y)Üm}	67	% 78	19	% 22
{(y)Üm / m}	0	% 0	21	% 100
{(Ü)n}	16	% 88.8	2	% 11.2
{sÜn // sen}	4	% 9.3	39	% 90.7
{(y)Üz}	1	% 3	32	% 97
{(Ü)k}	27	% 100	0	% 0
{mÜz}	1	% 100	0	% 0
{lÜm}	36	% 100	0	% 0
<sİnÜz> {sen : // sİn}	0	% 0	27	% 100
{Üz}	1	% 4	26	% 96
{(y)Ün}	0	% 0	3	% 100
<(y)Ünüü> : {(y)Ün}	1	% 33	2	% 66
{Üz}	2	% 100	0	% 0
<(Ü)nÜz> : {(Ü)n}	0	% 0	7	% 100
{Üz}	4	% 31	9	% 69
{Üm}	2	% 66	1	% 33
{(Ü)K // ∅}	6	% 100	0	% 0
{İndÜ}	0	% 0	1	% 100
{GÜ // k}	3	% 27	8	% 73
{kÜn}	0	% 0	4	% 100
{DÜr}	369	% 99.5	2	% 0.5

Toplam: 1529 ≈ % 65.9 792 % 34.19

Karşılaştırmalı çizelgelerimizin gösterdiği gibi, incelediğimiz metin labial ve illabial uyum sürecinin, aynen kök-morfemlerde olduğu gibi, henüz bitiş noktasından uzak bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bazı morfemler de bu süreç ancak başlangıç aşamasında veya tam hareket noktasında bulunmaktadır. Bütün bunlar ise şu tezi doğrular görünmektedir: Bu sürecin bitimini muhtemel olarak XVIII. yüzyılın sonlarında aramak gerekir.

Belirtilmeye değer bir husus da şudur:

Rastlantı oranlarının karşılaştırılması, hem kök-morfemler hem de bağlantılı morfemler alanındaki gelişmede labialleşme yararına bir hız farkı

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise, yaşayan ağızlar alanında yapılan benzer gözlemlerle ilginç bir benzerliğe dikkati çekmektedir.

Karşılaştırmalı istatistik incelemelerinin ışığında, birleşik ve çok heceli işaretlerin gelişme özellikleri daha da aydınlanmaktadır. Böylece, bu uyumları birer momentum olarak düşünmemiz gerektiği açıktır. Morfem bağlantısı kurallarına göre kökün doğrudan doğruya yanbaşıda görülen morfemlerde uyum sürecinin, verilerimizden anlaşıldığı gibi, daha çabuk sona ermesi de yine aynı şekilde izah edilebilir.

Eldeki materyalin incelenmesinde uygulanan metod, yukarda edinilen tecrübelerin gösterdiği gibi, daha da geliştirilmelidir. Uyumu gösteren ve buna ters düşen biçimlerin sayıca karşılaştırılmasından doğan görüntü henüz yeteri kadar ayrıntılı olmayıp, karmaşık gelişme sürecinin her bir temelli momentumunu yansıtmamaktadır. Bundan ötürü, uyuma giren ve girmeyen biçimlere ne ölçüde rastlandığını basit numerik karşılaştırmayla değerlendirmekten öteye köklerin relasyonunda da bu karşılaştırmayı yapmak gerektiği açıktır. Başka nitelikte, fakat esasında benzer amaçlarla yapılan dil istatistiği araştırmalarının da ortaya koyduğu gibi, benzer incelemeler, dil eseri düzeyinden dil sistemine doğru atılmış önemli bir adım demektir.

Şüphesiz, bu metnin ağızlar bakımından evveliyatının daha yakından tayin edilmesinde güçlükler çıkmaktadır. Fakat bu sadece Türk ağızlarının ve en başta da bunların tarihinin yeteri kadar bilinmemesinden ileri gelmemektedir. Bu güçlükler daha çok incelediğimiz metnin kendine özgü niteliğinden doğmakta, bu ise eldeki materyeli belirli bir ağız sistemine bağlamamızı hemen hemen imkânsızlaştırmakta ve gerek teorik gerek pratik olarak birçok ağız komponentinin dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Bildiğimize göre, yazar Türkiye'de 7 yıl kalmıştır ve eseri aslında bu süre içinde geliştirdiği dil bilgisine dayanmaktadır. Bu 7 yıl içinde birçok yeri de dolaşmış, fakat her halde çalışmaları ilk başta İstanbul'a bağlı kalmıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğuna geçen Avrupalıların çok daha az bağlantı kurduğu Anadolu'ya yönelmekten ziyade Rumeli'de dolaşmış olduğuna da muhakkak gözüyle bakabiliriz. Öğrendiği dilin görüntüsü de, Anadolu'dan çok İstanbul ve Doğu Rumeli doğrultusunu göstermektedir. XVI-XVIII. yüzyıllarda Türkiye'ye giden ve az çok orada kaldıktan sonra bir dilbilgisi kitabı veya sözlük hazırlayan tercümanlar, misyonerler gibi dilcilik meraklısı Avrupalılar genellikle İstanbul'a bağlı kaldıklarından eserleri de esas olarak İstanbul ağızını yansıtmaktadır. Onun için bu eserler as-

ında, daha sonra teşekkül eden yeni Türk yazı ve konuşma diline temel olan İstanbul ağzının ve dil tarihi düzeyinde de Orta Osmanlıca devrinin yadigârları olarak nitelendirilebilir.

Zannımızca Harsányi-Nagy'ın Türk dili kitabı da bu yadigâr grubuyla organik olarak bağlantılıdır.

İstanbul ağzının bir yadigârı sayılabilecek olan bu Oser, Orta Osmanlıca devrinde İstanbul ağzı tarihi için değerli bilgiler vermektedir.